PLATEAU

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940

GEMEENTEBESCHRIJVING SLEEN

GEWIJZIGD EXEMPLAAR

DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND !!

NOVEMBER 1989

1. INLEIDING

De gemeente Sleen maakt deel uit van het inventarisatiegebied "Drents Plateau" en omvat naast het hoofddorp Sleen de nederzettingen Achterste Erm, Diphoorn, Erm, 't Haantje, Holsloot, Den Hool, De Kiel, Noord-Sleen, Schoonoord en Veenoord. Het grondgebied wordt begrensd door in het noorden de gemeenten Rolde en Borger, in het noordoosten de gemeente Odoorn, in het zuidoosten de gemeente Emmen, in het zuiden de gemeente Dalen en in het westen de gemeenten Oosterhesselen, Zweeloo en Westerbork.
De huidige omvang van de gemeente bedraagt 7.643 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-1.273, 1900-3.713, 1940-5.403, 1988-8.613.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De gemeente Sleen wordt gekenmerkt door een ligging op de zuidelijke helft van het Drents Plateau. Gedurende de laatste ijstijd (Weichselien) kwam vrijwel het gehele grondgebied van de huidige gemeente onder een dekzandpakket van wisselende dikte te liggen. Waarschijnlijk bleven alleen de in het grondmorene (keileem)terras uitgesleten beekdalen geheel of gedeeltelijk vrij van bedekking. In het aldus ontstane dekzandlandschap tekende zich, gelegen tussen de beekdalen van het stroomgebied van het Drostendiep in het westen en die van het stroomgebied van de Sleenerstroom in het oosten, één langgerekte zuidoost-noordwest gerichte terreinrug af. Vanaf de zuidgrens van de huidige gemeente liep deze zogenaamde "Rolderrug" met ter hoogte van het dal van het Holslootsdiep eerst een korte onderbreking, in noordwestelijke richting om zich over de noordelijke gemeentegrens met Rolde voort te zetten naar Midden en Noord-Drenthe.
Tijdens de warmere periode van het Holoceen werden vervolgens de tot het stroomgebied van het Drostendiep en de Sleenerstroom behorende beekdalen met moerasveen opgevuld. Gelijktijdig trad er ten gevolge van waterstagnatie in het uitermate vlakke noordoosten van Sleen (Kibbelveen en omstreken) als onderdeel van het omvangrijkere Odoornerveen op grote schaal hoogveenvorming op. Hoogveenvorming deed zich tevens voor in de zuidoosthoek van Sleen (Veenoord), dit maal in aansluiting op de uitgestrekte venen van Zuidoost-Drenthe. Ook de hogere delen van het dekzandgebied bleven in deze periode niet geheel vrij van veenvorming: tal van verspreid gelegen laagten en dobben (onder andere pingoruïnes) werden hier plaatselijk met veen opgevuld.

De zandgronden die ruim de helft van het grondgebied van Sleen uitmaken, behoren bodemkundig overwegend tot de middelhoge en hoge podzolgronden. Ter plaatse van de boswachterij Sleenerzand hebben ingrijpende ontginningsactiviteiten uiteindelijk geleid tot de niet-bodemkundige classificatie "Complex: door de mensen verstoorde gronden waarvan het oorspronkelijke bodemprofiel onbekend is". Daar waar er sprake is van middelhoge podzolen treft men nagenoeg overal binnen 125 cm in de ondergrond keileem aan. De overwegend arme tot zeer arme hogere zandgronden zijn gedurende de laatste eeuwen op diverse plaatsen - onder andere Ermerzand en Sleenerzand - in verstuiving gegaan. Door onder meer bebossing zijn deze stuifzanden thans alle echter weer vastgelegd. De bodems in de met moerasveen opgevulde beekdalen behoren alle tot de klasse van de venige beekdalgronden.

De thans geheel ontgonnen hoogvenen tenslotte bestaan uit oudere dalgronden en zwartveenontginningsgronden.
Het grondgebied van de gemeente helt enigszins van noordwest naar zuidoost en daalt bovendien aan de randen af naar de eerder genoemde beekdalen en veengebieden. De hoogteligging varieert globaal van ongeveer 22.5 meter +N.A.P. in het noorden tot circa 11.5 meter +N.A.P. in het zuiden. De hoofdafwatering van het grondgebied van Sleen geschiedt, behalve door de door het gebied stromende natuurlijke beken, via het Oranjekanaal, het Stieltjeskanaal, de Jongbloedvaart en de Verlengde Hoogeveensche Vaart.
Kende Sleen tot ongeveer 1850 in feite alleen problemen met de afwatering tijdens de natte jaargetijden of in perioden van oorlog, wanneer het water rond de fortresse Coevorden opgestuwd werd en de wijde omgeving onder water werd gezet, sindsdien deed dit verschijnsel zich met de toenemende vervening en ontginning van Zuidoost-Drenthe gelden als een steeds regelmatiger terugkerend probleem. Dientengevolge ging de provincie ter verbetering van de waterhuishouding In 1925 in het stroomgebied van het Drostendiep (inclusief de Sleenerstroom) over tot de oprichting van een achttal waterschappen. Hiervan lagen er vijf geheel of gedeeltelijk in de gemeente Sleen; De Broeklanden, De Delften, De Laak, De Oosterstroom en De Sleenerstroom. Eveneens in 1925 werd op verzoek van de veeneigenaren in het noordoosten van Sleen het Waterschap Kibbel opgericht.
De daadwerkelijke verbetering van de waterstaatkundige toestand van Sleen deed evenwel op zich wachten tot na de naoorlogse reorganisatie van het Drentse Waterschapsbestel. Vrijwel de gehele gemeente Sleen kwam hierbij binnen het Waterschap Loo- en Drostendiep te liggen. Slechts een kleine oppervlakte in het uiterste noorden viel niet in dit waterschap, doch werd ondergebracht bij de Waterschappen De Oude Vaart en De Oostermoerse Vaart.

3. ONTGINNINGEN EN GRONDGEBRUIK

De vroegste ontginningen in Sleen - de eerste esakkers - dateren waarschijnlijk uit de vroege Middeleeuwen en waren karakteristiek voor het Drentse zandgebied gelegen in het overgangsgebied tussen de laaggelegen beken en de hogere zandgronden, met name die plaats waar de combinatie van een gunstige waterhuishouding, goede werkingsmogelijkheden en een zo hoog mogelijke bodemvruchtbaarheid de meest geschikte plek voor het bedrijven van landbouw vormde. Tot na het midden van de vorige eeuw vormden deze open akkercomplexen, die met het groeien van de bevolking vergroot werden, de meest gebruikte onderdelen van het cultuurland van Sleen. De groenlanden bevonden zich vanouds, enkele nabij de nederzettingen gelegen perceeltjes daargelaten, in de beekdalen van Het Drostendiep, Het Holslootsdiep, De Laak, Het Oude Diep en de Sleenerstroom. Veruit het grootste deel van het zogenaamde esdorpenlandschap werd rond 1850 echter ingenomen door het veld; woeste gronden die voornamelijk gebruikt werden als weidegrond en die onmisbaar waren voor de bemesting van de essen. In totaal maakten uitgestrekte heidevelden, venen en stuifzanden in 1850 dan ook nog altijd bijna twee derde deel van de gemeente uit.
De oorspronkelijke bosrijkdom, zowel de hogere zandgronden als de moerassige beekdalen kenden eertijds een dichte begroeiing, behoorde daarentegen rond het midden van de vorige eeuw tot het verleden.

De bebossing beperkte zich tot een aantal kleine, overwegend nabij de nederzettingen gelegen houtopstanden, alsmede een enkel bosrestantje in de beekdalen. Met een bosaandeel van ongeveer 0,5% van de totale gemeente, behoorde Sleen destijds tot de bosarmste gemeenten van Drenthe.
Het grondgebruik was in 1850 nog volledig op de landbouw gericht. De oppervlakteverhouding grasland:bouwland (1832-1.380 hectare: 701 hectare) lag vrij ruim onder het gemiddelde voor Drenthe als geheel, hetgeen wijst op het bezit van in verhouding veel bouwland. Qua agrarische bedrijfsvoering domineerde net als in de meeste andere zandgemeenten het gemengde of étagebedrijf sterk.

Tijdens de laatste helft van de vorige eeuw was er sprake van een geleidelijke toename van de ontginningen. Naast de eigen boeren, die op incidentele wijze in met name het centrum van de gemeente kleine perceeltjes heide in cultuur brachten, waren het in deze periode tevens allochtonen die zich met de ontginning gingen bezighouden. Zo ontstond met de aanleg van het Oranjekanaal in het noorden van de gemeente het ontginningsdorp Schoonoord, van waaruit geleidelijk het Ellertsveld aan snee werd gebracht. In het zuidoosten van Sleen dienden zich ongeveer gelijktijdig de eerste ontginningen van de veenkolonie Veenoord aan. Met ook in deze nieuwe ontginningsgebieden een in de eerste plaats individuele aanpak, maakten woeste gronden in 1900 toch altijd nog ruim de helft van het grondgebied van de gemeente uit.
Het bosareaal gaf dankzij onder meer het optreden van de Drentsche Veen en Middenkanaal-maatschappij, die bij de aanleg van het Oranjekanaal in de omgeving van Schoonoord een gedeelte van het Ellertsveld aankocht voor boscultuur, over de jaren 1850-1900 ongeveer een verdubbeling te zien. Het bosaandeel evenwel bedroeg rond de eeuwwisseling nog altijd niet meer dan een kleine 1% van de totale gemeente.
Daar de landbouwontginningen tussen 1850 en 1900 zowel absoluut als relatief gezien in sterkere mate ten goede kwamen aan de uitbreiding van het landbouwareaal dan aan de uitbreiding van het areaal grasland, gaf de oppervlakteverhouding grasland: bouwland (1900-1.495 hectare; 1.032 hectare) over deze periode een aanzienlijke daling te zien. Met voor Drenthe als geheel echter een nog sterkere afname van de oppervlakteverhouding grasland = bouwland (veenkoloniën!), verschilde Sleen rond de eeuwwisseling in deze maar weinig meer van het gemiddelde voor de hele provincie. Duidelijk stond bij de nieuwe ontginningen, met name die rond Schoonoord en Veenoord, de akkerbouw voorop. Vrijwel alle nieuw aangemaakte gronden kregen hier een bouwlandbestemming.
Op de zandgronden in het centrum van de gemeente daarentegen onderging de oppervlakteverhouding grasland:bouwland ten opzichte van 1850 slechts een geringe wijziging en mocht juist ook de veeteelt zich in een groeiende belangstelling verheugen. De rundveedichtheid (= aantal runderen per 100 hectare landbouwgrond) was voor Sleen als geheel in 1900 dan ook nagenoeg gelijk aan het gemiddelde voor Drenthe. Hetzelfde gold ten aanzien van het Zandgebied, de regio waartoe Sleen op basis van het domineren van het gemengde of étagebedrijf volgens de nieuwe landbouwindeling van 1910 wordt gerekend. De varkensdichtheid daarentegen lag ondanks het voorkomen van relatief veel bedrijven (49,6 %) met 1 tot 5 hectare grond - een grootteklasse die rond de eeuwwisseling zijn bestaansrecht in belangrijke mate aan de varkenshouderij ontleende - opvallend genoeg ruim onder zowel het regionaal als het provinciaal gemiddelde.

Met het algemeen verbreid geraken van het kunstmestgebruik en de verbetering van landbouwkundige technieken en cultuurtechnische mogelijkheden, namen de ontginningen in de loop van de eerste helft van deze eeuw beduidend toe. Aanvankelijk nog, onder meer bij de voltooiing van de ontginningen van Schoonoord en Veenoord, geschiedden de activiteiten op overwegend individuele basis. Later werd er ook meer grootschalig te werk gegaan. Zo kocht de NV Ontginningsmaatschappij Het Landschap Drenthe in 1928 250 hectare van het Kibbelveen aan, om deze in de daarop volgende jaren met behulp van werklozen in cultuur te brengen. Min of meer gelijktijdig kwam eveneens in het kader van de werkloosheidsbestrijding in de omgeving van het Sleenerzand de boswachterij Sleenerzand als grootschalig werkverschaffingsproject tot stand.
In totaal werd het aandeel van de woeste gronden tussen 1900 en 1940, met een piek in de late jaren '20 en de jaren '30, teruggebracht tot een kleine 15% van de totale gemeente. De nog aanwezige woeste gronden bestonden in 1940 uit tal van kleinere, te midden van bossen en landbouwgronden gelegen heide- en veenrestanten. Vooral trof men deze aan in het centrum van de gemeente, waar de louter individuele ontginningen een onsystematisch ingericht cultuurlandschap hadden doen ontstaan.
Landschappelijk gezien zeker zo opvallend als de sterke afname van de woeste gronden was de sterke uitbreiding die het bosareaal van Sleen na de eeuwwisseling te zien gaf. Hoewel ook elders - onder andere aan weerszijden van de spoorlijn ten westen van Veenoord - bos werd aangeplant, was het met name toch de komst van de staatsbossen op en rond het Sleenerzand die vooral in het centrum van de gemeente het karakter van het landschap aanzienlijk deed wijzigen.

Daar de landbouwontginningen na 1900 sterker nog dan voorheen ten goede kwamen aan de uitbreiding van het bouwlandareaal, daalde de oppervlakteverhouding grasland:bouwland over de periode 1900-1940 opnieuw sterk. Bij de zich merendeels in het venige oosten van de gemeente voltrekkende ontginningen kwam de akkerbouw duidelijk op de eerste plaats. Alleen in het centrum van de gemeente was er sprake van een meer evenredige uitbreiding van bouw- en grasland.
Eén en ander weerspiegelde zich in de ontwikkeling van de agrarische bedrijfsvoering. Werden er rond de eeuwwisseling in Sleen nog hoofdzakelijk gemengde bedrijven aangetroffen, in 1940 telde met name het oosten van de gemeente ook menig veenkoloniaal akkerbouwbedrijf.
Met het toenemen van het landbouwareaal ging in de loop van deze eeuw een aanzienlijke vermeerdering van het aantal bedrijven gepaard. In de periode 1900-1940 was er sprake van een verdubbeling, waarbij de grootste toename tussen 1900 en 1910 viel waar te nemen. Daar de oppervlakte landbouwgrond tijdens het eerste decennium van deze eeuw maar met 9% toenam, gaf de gemiddelde bedrijfsgrootte in deze periode een beduidende daling te zien. De meeste nieuwe bedrijven maakten deel uit van de grootteklassen 1-5 hectare, een bedrijfstype dat tot 1930 een vooraanstaande positie zou vervullen in Sleen. Hierna kwam het accent geleidelijk aan steeds meer op het middelgrote en grote bedrijf kwam te liggen. De gemiddelde bedrijfsgrootte gaf dientengevolge vanaf 1930 weer enigszins een stijging te zien.

Intensivering van de agrarische bedrijfsvoering had tot gevolg dat de rundveedichtheid over de periode 1900-1940 ondanks het relatief afnemende graslandgebruik toch een toename te zien gaf. Alleen tijdens de crisisjaren '30 was er sprake van enige daling. Hetzelgde gold voor de varkensdichtheid.

4. INFRASTRUCTUUR

De verkeersligging van de langgerekte gemeente Sleen werd vanouds bepaald door de noord-zuidgerichte verkeersroute Coevorden-Dalen-Sleen-Rolde-Assen die, gelegen op de tussen moerassige beekdalen en hoogvenen en ingeklemde zandrug, het grondgebied van Sleen over de gehele lente doorsneed. Langs deze weg trof men ook het merendeel van de esdorpen aan, hetgeen de inwoners van Sleen reeds vroeg in staat stelde tot het onderhouden van contacten met het bewoningsgebied van Midden-Drenthe. Spoedig ook ontstonden er vanaf de hoofdverbinding aftakkingen in westelijke en oostelijke richting, welke verbinding gaven met dorpen als Emmen, Odoorn, Oosterhesselen en Zweeloo.
Naast dit stelsel van doorgaande wegen ontwikkelde zich in het esdorpenlandschap al vroeg ook een vrij omvangrijk netwerk van zandpaden, waardoor de dorpen en gehuchten onderling en met de omliggende landbouwgronden werden verbonden. Slechts het destijds nog volledig in onontgonnen staat verkerende noorden en zuidoosten van de gemeente bleven tot na het midden van de vorige eeuw van dergelijke verbindingen verstoken.
De dichtheid van het algehele wegennet was overeenkomstig bovengeschetste ontwikkelingen rond het midden van de vorige eeuw het hoogst in het centrum van de gemeente (Sleen, Noord-Sleen, Erm) en nam van daar in vooral de richting van het Ellertsveld, het Ermer- en het Odoornerveen sterk af.

De sterke opkomst van de vervening en ontginning in Zuidoost-Drenthe was vervolgens tijdens de laatste helft van de vorige eeuw van grote invloed op de verdere ontwikkeling van de infrastructuur in Sleen. Gaandeweg kwam de nadruk van het verkeer door de gemeente meer en meer op de oost-westrichting in plaats van de traditionele noord-zuidrichting te liggen, zeker met de snelle ontwikkeling van Emmen (1850-2.699 inwoners, 1900-19.994 inwoners).
Allereerst dienden zich met het gereedkomen van het ten behoeve van de vervening aangelegde Oranjekanaal (1858) en het om diezelfde reden in oostelijke richting doortrekken van de Hoogeveensche Vaart (1850-1860) in een tijdsbestek van enkele jaren twee oost-westgerichte vaarverbindingen van bovenregionale betekenis aan. Naast het vervullen van een verkeersfunctie hadden deze kanalen voor Sleen als bijkomende betekenis nog dat zij bij aanleg grotendeels door dan nog onontgonnen gedeelten van de gemeente (Ellertsveld, Odoornerveen, Ermerveen) kwamen te lopen. Hiermee werden "ineens" ook deze gebieden aantrekkelijk voor ontginning en occupatie. Langs het Oranjekanaal ontstond aldus het jongere ontginningsdorp Schoonoord, terwijl aan de Verlengde Hoogeveensche Vaart de veenkoloniale nederzetting Veenoord tot ontwikkeling kwam. Zowel rondom Veenoord als in mindere mate ook bij Schoonoord (langs het Odoornerveen) gingen de ontginningsactiviteiten gepaard met de aanleg van (dwars-)wijken ten behoeve van de ontwatering en de afvoer van turf.

De sterk groeiende betekenis van het oost-westgerichte verkeer bleek kort na het midden van de vorige eeuw tevens uit het feit dat van de verbindingen over het land niet de oude hoofdweg, maar in plaats daarvan de weg Dalen-Erm-grens Emmen (1863/1864) als eerste in de gemeente verhard werd. In 1883-1884 volgde de eveneens overwegend oost-westgerichte verbinding Zweeloo-Noord-Sleen-Sleen.
De verbinding Ermerbrug-Nieuw-Amsterdam (langs de Verlengde Hoogeveensche Vaart) werd in 1884/1885 bestraat. Nadat vervolgens in 1904/1905 eerst nog de weg Orvelte-Schoonoord-Odoorn (langs het Oranjekanaal) werd gerealiseerd, was het pas in 1914 met het gereedkomen van de verbinding Noord-Sleen-Schoonoord (De Kiel) dat ook de oude hoofdweg over de gehele lengte bestrating kende. Enige jaren daarna werden vervolgens ook de resterende wegen van doorgaande betekenis verhard: Noord-Sleen-'t Haantje-Klijndijk-Valthe (1918-1922), Erm-Veenoord (1921), Sleen-Oosterhesselen (1924), Ermerbrug-Oosterhesselerbrug (1923-1925).

Een geheel nieuwe wijze van vervoer diende zich in Sleen aan toen in 1903 de EDS (Eerste Drentsche Stoomtram Mij.) de lijn Hoogeveen-Nieuw-Amsterdam opende. Binnen de gemeente deed deze lijn achtereenvolgens Sleen, Erm en Veenoord aan. Bij Erm werd in 1909 een afslag naar Emmen in 1910 doorgetrokken (Ter Apel) aangelegd. In 1918 werd het EDS-netwerk verder uitgebreid met de lijn Coevorden-Assen, die door het noorden van de gemeente liep en aldaar Schoonoord en De Kiel aandeed. Lang duurde het floreren van de tram, zeker wat het personenvervoer betreft, toen evenwel niet meer. Spoedig namelijk werd het reizigersvervoer per tram merendeels overgenomen door de eerste autobussen. Wel bleven de trams nog enige tijd van betekenis voor het goederenvervoer. De laatste EDS-tram reed in 1947.
Sinds 1905 kent Sleen ook een treinverbinding. In dat jaar namelijk legde de NOLS (NV Noord-Ooster Lokaal Spoorweg) de spoorlijn Zwolle-Coevorden-Emmen-Stadskanaal aan, welke door de zuidpunt van de gemeente kwam te lopen. Met bij Veenoord/Nieuw-Amsterdam de bouw van een station kreeg de gemeente zowel wat betreft het personen- als het goederenvervoer aansluiting op het landelijke spoorwegnet.

5. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

Het grondgebied van de huidige gemeente Sleen kende al vroeg permanente bewoning. Deze concentreerde zich vanouds in de op de hogere zandgronden gesitueerde esdorpen en -gehuchten: Sleen, Noord-Sleen, Erm, Achterste-Erm, Diphoorn, Den Hool. De oudste van deze nederzettingen, waaronder het hoofddorp Sleen, dateren waarschijnlijk uit de vroege Middeleeuwen. In het verdere verloop van de Middeleeuwen werden van hieruit vervolgens de andere esnederzettingen gesticht. Zo ontstond als dochternederzetting van Sleen bij voorbeeld Diphoorn. Waarschijnlijk eveneens uit deze periode stamt het slechts voor een klein gedeelte binnen de gemeente gelegen De Haar, geen esnederzettingen maar eerder een voortzetting van het in de gemeente Dalen gelegen wegdorp Dalerveen.
De overige nederzettingen in de gemeente - Schoonoord, De Kiel, Veenoord, 't Haantje, Holsloot - kwamen alle pas nà 1850 tot ontwikkeling. Gemeenschappelijk kenmerk was hierbij de in oorsprong telkens gelijke nederzettingsvorm: een lintbebouwing langs weg en/of kanaal.

Tijdens deze periode waarin Sleen ten gevolge van het aanleggen van kanalen en de daarmee gepaard gaande openlegging van nieuwe ontginningsgebieden een enorme bevolkingsaanwas kende, was het ook dat er zich voor het eerst daadwerkelijk verspreide bebouwing in de gemeente aandiende.
Als hoofd- en kerkdorp verschilde Sleen rond het midden van de vorige eeuw qua bebouwingsdichtheid nog maar weinig van het nabijgelegen "dubbeldorp" Noord-Sleen. De nederzettingsstructuur van het dorp werd destijds in belangrijke mate bepaald door de dan nog zeer grote brink. Het merendeel van de overwegend uit boerderijen bestaande bebouwing was op schijnbaar ordeloze wijze rondom en dan vooral aan de (noord)westzijde van deze centrale open ruimte gerangschikt. Straten waaraan men bebouwing aantrof waren: M. Altingstraat, Brink, Groningerweg (begin), De Koepen, Mottenkampsteeg, Postweg, Schaapstreek, Vijverbrinkenweg (begin). Beeldbepalend voor het uiterlijk van het destijds grotendeels in dichte begroeiing schuilgaande boerderijendorp was evenwel in de eerste plaats de kerk, die met zijn hoge, ranke torenspits sinds jaar en dag het silhouet van Sleen bepaald.
Tussen 1850 en 1940 maakte Sleen vervolgens een redelijk sterke groei door. Naast verdichting van de bestaande bebouwing, waarbij onder meer de ontwikkeling aan de oostzijde van de M. Altingstraat (tegenover de gereformeerde kerk) opvallend was, vond er tevens uitbreiding plaats aan de rand van het dorp. Zo was er aan de noordzijde van Sleen sprake van een enigszins opstrekken van de bebouwing aan de M. Altingstraat een verschijnsel dat in ongeveer gelijke mate ten westen van de oude dorpskern langs de Postweg viel waar te nemen. Beide uitbreidingen stelden ruimtelijk gezien evenwel maar weinig voor in vergelijking met de bebouwingsontwikkeling die zich aan de zuidzijde van het dorp voltrok. Hier ontstond, zij het niet in een erg grote dichtheid, over geruime lengte een bebouwingslint langs zowel de Bannerschultestraat als de Heirweg.
Hoewel er in de loop van de periode 1850-1940, onder andere ten gevolge van het feit dat Sleen zich in deze jaren meer en meer ging profileren als hoofdkern voor de gemeente, in toenemende mate niet-agrarische bebouwing in de vorm van woningen, bedrijfsgebouwen (onder andere de zuivelfabriek), winkels en andere voorzieningen (bank, scholen, kerken, gemeentehuis etc.) in het dorp verrees, bleef Sleen in de eerste plaats toch een agrarische nederzetting. Daar de niet-agrarische bebouwing zich merendeels op de toenmalige Dorpsstraat (= de traverse van de doorgaande weg Erm-Sleen-Noord-Sleen) richtte, behielden de overige delen van het oude dorp zowel hun oorspronkelijke vorm als karakter over het algemeen goed.

Het op korte afstand van Sleen gelegen esdorp Noord-Sleen kende in 1850 een nederzettingsstructuur die veel weg had van een omgevallen zandloper. Vrijwel volledig door esgronden omsloten telde het dorp aan de beide uiteinden een ruime groepering van op schijnbaar ordeloze wijze rondom één (oostzijde) respectievelijk twee brinken (westzijde) gesitueerde boerderijen. De onderlinge verbinding werd bewerkstelligd door de op het eerste gezicht iets meer geordende bebouwing van het tussen de akkers van de Noorder- en Zuideresch ingeklemd gelegen gedeelte van de Dorpsstraat.
Gedurende de periode 1850-1940 maakte het dorp vervolgens een vrij aanzienlijke groei door. In de eerste plaats was er sprake van uitbreiding door verdichting van de bestaande bebouwing, waarbij met de bouw van een zuivelfabriekje ook de oostelijke brink rond de eeuwwisseling niet vrij bleef van bebouwing.

Duidelijk kreeg het dorp in deze periode een meer besloten bebouwingskarakter, met name langs de Dorpsstraat waar relatief gezien de grootste mate van verdichting optrad. Naast deze verdichting was er tevens sprake van opstrekkende bebouwing langs enkele uitvalswegen. Het opvallendst deed dit verschijnsel zich voor langs de Zweeloërstraat, waar de lintbebouwing in sterk afnemende dichtheid in 1940 in feite tot aan de gemeentegrens met Zweeloo doorliep. Ook trof men hier enige nieuwbouw aan langs de Wolfgarensweg, een zijweg van de Zweeloërstraat. Aan de oostzijde van het dorp was er, zij het in lage dichtheid, sprake van een over geruime afstand in noordelijke richting opstrekken van de bebouwing aan de Odoornerweg. Ondanks deze ruimtelijke ontwikkeling veranderde de ruimtelijke structuur van Noord-Sleen over de jaren 1850-1940 maar weinig. Het geringe aandeel dat de niet-agrarische bebouwing in de nieuwbouw had, deed het dorp bovendien ook zijn destijds sterk agrarische karakter behouden.

Het ten zuidoosten van Sleen gelegen esdorp Erm werd in 1850 gekenmerkt door een L-vormige nederzettingsstructuur. Het merendeel van de overwegend uit boerderijen bestaande bebouwing trof men aan langs de Dalerstraat en het Oostereind, gelegen aan respectievelijk de west- en de noordzijde van de Groote Ermer esch. Daarnaast bevonden zich enkele boerderijen aan het begin van De Hoek.
Tot 1940 maakte Erm vervolgens ruimtelijk gezien geen daadwerkelijke structuurwijzigingen door. Daar er naast verdichting van het bestaande bebouwingspatroon in feite louter sprake was van het enigszins in oostelijke richting opstrekken van de bebouwing langs het Oostereind, kende het dorp in 1940 nog altijd overduidelijk zijn kenmerkende L-vorm. Daar de nieuwbouw hoofdzakelijk uit boerderijen bestond, bleef ook het agrarische karakter goed behouden. Vermeldenswaardig is nog dat Erm in 1894 als eerste plaats in Drenthe een coöperatieve handkrachtfabriek voor zuivelbereiding kreeg.

Het nabijgelegen Achterste Erm werd als zodanig op de kaart van 1850 nog niet vermeld. Op de plaats van de huidige kern trof men destijds op korte afstand van elkaar een tweetal kleine boerderijgroepen aan: het Albingereind in het westen en het Hostingereind in het oosten. Pas nadat tijdens de periode 1850-1940 door een bescheiden mate van nieuwbouw eerst de verbindingsweg tussen beide boerderijgroepen min of meer was opgevuld, kon er in dit deel van de gemeente daadwerkelijk van een nederzetting gesproken worden. De naam Achterste Erm evenwel werd op topografische kaarten van omstreeks 1940 voor deze destijds zuiver agrarische nederzetting nog altijd niet gebruikt.

De esgehuchten Diphoorn en Den Hool alsmede het binnen de gemeente Sleen gelegen gedeelte van het wegdorpachtige De Haar tenslotte, kenden over de jaren 1850-1940 slechts een zeer geringe uitbreiding. Zowel wat betreft de ruimtelijke structuur als het agrarisch karakter wijzigde zich in deze nederzettingen vrijwel niets.

De jonge nederzetting Schoonoord ontstond met de aanleg van het Oranjekanaal. Nadat in 1852 concessie werd verleend voor het graven van deze vaarweg, telde Schoonoord spoedig een omvangrijke bevolking van in hoofdzaak allochtone kanaalgravers, veenarbeiders en enige nering doenden. Het dorp was hiermee in feite eerder een arbeidersdorp dan een veenkolonie.

Door zijn ligging aan het Oranjekanaal, op de plaats waar dit gekruist wordt door de weg Coevorden-Assen, kwam het dorp in een kruisvormige lintbebouwing tot stand. Aanvankelijk bestond de bebouwing merendeels uit plaggenhutten en keten, later werden geleidelijk steeds meer "echte" woningen gebouwd. De kruisvormige bebouwing kende vóór 1940 zijn enige doorbraak aan de zuidzijde van het dorp, in de vorm van een bescheiden bebouwing langs de huidige Sportparklaan (de vroegere Schapendijk). In het noorden sloot de dichte lintbebouwing aan op de bebouwing van De Kiel.
Ondanks het feit dat Schoonoord tot de jongste dorpen van Sleen behoort, telde het dorp in 1940 van alle neerzettingen in de gemeente ruimschoots het hoogste inwonertal. Bovendien beschikte Schoonoord als vroeg over een uitgebreid voorzieningenapparaat, waarmee de oriëntatie op de hoofdplaats Sleen in vergelijking tot die van andere buitendorpen opvallend klein was. Dit te zamen met de allochtone bevolkingsoorsprong deed het dorp (te zamen met De Kiel) op velerlei terreinen lange tjd een min of meer zelfstandige positie innemen.

De heideveldontginningsnederzetting De Kiel maakte pas sinds 1942 in zijn geheel deel uit van de gemeente Sleen. Voorheen behoorde de bebouwing van deze buurtschap, van een daadwerkelijke woonkern kon destijds nog niet gesproken worden, toe aan een zestal gemeenten - Borger, Odoorn, Rolde, Sleen, Westerbork en Zweeloo - wiens gebiedsgrenzen als een taartpunt bijeen kwamen in het Ellertsveld.
De Kiel ontstond hier tijdens de laatste helft van de vorige eeuw als vestigingsplaats voor arbeiders en "loslopend volk" dat om wat voor reden dan ook zijn eigen dorpsgemeenschap verliet om op de "kiele" (= wig_ van het open veld een nieuw bestaan op te bouwen. De bebouwing bestond overwegend uit matige tot slechte kwaliteit landarbeiderswoningen en boerderijtjes. Als hoofdas van bebouwing fungeerde de doorgaande weg Coevorden-Assen, waarlangs een dichte lintbebouwing tot stand kwam die qua perceelsvorm en boerderijtype evenwel een grote mate van afwisseling vertoonde langs de weg naar Ees kende deze lintbebouwing een belangrijke zijtak in oostelijke richting. Daarnaast trof men afzijdig van deze hoofdstructuur langs diverse zandwegen verspreid over het gebied een open agrarische bebouwing aan. Hoewel op iets grotere afstand van de eigenlijke "kern" gelegen, kon in feite ook de bebouwing van het aan de zuidwestzijde gelegen Konijnenbergen tot De Kiel gerekend worden.

Het op de grens met Emmen in de zuidoosthoek van de gemeente gelegen Veenoord vertoonde in het verleden duidelijke overeenkomsten met Schoonoord. Beide ontstonden kort na het midden van de vorige eeuw en werden met voornamelijk allochtonen bevolkt, waarbij het in Veenoord vrijwel uitsluitend veenarbeiders en verveners betrof. Daarnaast bestond de bebouwing zowel in Schoonoord als in Veenoord aanvankelijk merendeels uit plaggenhutten en keten, welke later geleidelijk aan door stenen woningen werden vervangen.
De bebouwing van Veenoord nu, die over de gemeentegrens met Emmen aansloot op die van Nieuw-Amsterdam, bevond zich in 1940 hoofdzakelijk langs de Verlengde Hoogeveensche Vaart en de in zuidelijke richting haaks daarop staande Schooldijk, één der eerste zijstraten van het kanaal. Daarnaast trof men eveneens ten zuiden van het kanaal (afzijdig van de Schooldijk) nog een zeer uitgebreide open bebouwing van agrarisch karakter aan. Aan de noordzijde van de Verlengde Hoogeveensche Vaart zorgde de bebouwing in de omgeving van het station voor een belangrijke doorbraak van de lineaire structuur.

Verder was er hier, zij het in veel lagere dichtheid dan aan het kanaal, in noordelijke richting sprake van lintbebouwing langs de Boerdijk.
De ten westen van Veenoord gelegen jonge nederzetting Holsloot ontstond eveneens na voltooiing van de Verlengde Hoogeveensche Vaart. Gelegen op de plaats waar deze vaarweg de weg Erm-Dalen kruist, werd Holsloot in 1940 gekenmerkt door een lineaire bebouwing die in afnemende dichtheid van Veenoord in het oosten tot de Haarbrug in het westen reikte. Verder trof men een geringe mate van bebouwing aan langs de Ermerstraat-Eldijk.

Als laatste van de jonge nederzettingen kan tenslotte 't Haantje vermeld worden. Dit van oorsprong heideveldontginningsdorp ontwikkelde zich nabij het kruispunt van het Oranjekanaal met de weg Noord-Sleen-Odoorn. De bebouwing bevond zich rond 1940 hoofdzakelijk langs de Odoornerweg en slechts in geringe mate aan het Oranjekanaal.

ttm/coll.

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Sleen

Kern: Sleen

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Sleen

Kern: Noord-Sleen

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Sleen

Kern: Erm/Achterste Erm

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorpen

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Sleen

Kern: Schoonoord

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Heideveldontginningsnederzetting, ontstaan op knooppunt van infrastructuur

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Sleen

Kern: Veenoord

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Veenkoloniale nederzetting

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Sleen

Kern: 't Haantje

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Heideveldontginningsnederzetting, ontstaan op knooppunt van infrastructuur

Schaal 1:25.000